

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Eesti ja üldkeeleteaduse instituut

Rakenduslingvistika osakond

**Üksuse (*ma*) mõtlen (*et*) (inter)subjektiveerumine eesti
kirjakeeles**

Bakalaureusetöö

Anna Mazepa

Juhendaja dotsent Külli Habicht

Tartu 2020

Sisukord

Sisukord	2
Sissejuhatus	3
1..... Teoreetilised lähtekohad	5
1.1 (Inter)subjektiivsuse määratlemine	5
1.1.1 (Inter)subjektiivsus ja keele dialoogiline olemus.....	6
1.1.2 (Inter)subjektiivsus ja grammatikanähtused	6
1.2 (Inter)subjektiveerumise uurimine	8
1.2.1. Varasemad uurimused	8
1.2.2. Kasutuspõhine keelekirjeldus	10
1.3. Evidentsiaalsed ja modaalsed markerid (inter)subjektiivsuse kontekstis.....	11
1.3.1 Episteemilise modaalsuse markerid	11
1.3.2 Evidentsiaalsed markerid	12
2. Töö metoodika	14
2.1. Uurimismeetod ja materjal.....	14
2.2 Uuritavate üksuste määratlemine	15
3 Marker (<i>ma mõtlen (et)</i> kasutus eesti kirjakeeles 16. sajandist 21. sajandini	18
3.1 Marker (<i>ma mõtlen (et)</i>) esinemissagedus vana ja tänapäeva kirjakeele korpuste võrdluses.....	18
3.2. Subjektiivsusmarker (<i>ma mõtlen (et)</i>).....	19
3.2.1. Subjektiivsusmarkeri koosseis	19
3.2.2. Subjektiivsusmarkeri (<i>ma mõtlen (et)</i>) positsioon lauses	22
3.3. Marker (<i>ma mõtlen (et)</i>) grammatiseerumine-pragmatiseerumine	23
3.3.1 VAKK ja baaskorpus.....	23
3.3.2. Vaheastmel markeri positsioon ja koosseis.....	24
4. Tulemused	28
Kokkuvõte	30
Kirjandus	32
(Inter)subjectivity of the unit (<i>ma mõtlen (et)</i>) in the Estonian written language. Summary	36
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks	38

Sissejuhatus

Siinses bakalaureusetöös analüüsin kujuneva diskursusemarkeri (*ma mõtlen (et)*) kasutust verbivormi *mõtlen* tähenduse taustal. Keskendun keelevahendi pragmatiseerumisele ja vaatlen verbi funktsioonide muutumist aja jooksul. Vaadeldud verbil on kasutuse käigus tekkinud lisaks leksikaalsele tähendusele ka pragmaatiline tõenäosushinnangut väljendav tähendus, mis avaldub lausetasandil (vrd *ma mõtlen teadustööst vs. ma mõtlen, et see töö sobib mulle hästi*). Töö kuulub keele muutumise ja pragmaatika valdkonda ning annab oma panuse keeleteaduse projekti, mis on seotud (inter)subjektiivsuse uurimisega eesti keeles.

Töös lähtun Elisabeth C. Traugotti (inter)subjektiivsuse käsitlesest, mille järgi võib objektiivne tähendus kasutuse käigus muutuda subjektiivseks. (Traugott 2010: 30). Varem on seda protsessi (*ma arvan (et)*) episteemilise konstruktsiooni põhjal uurinud Tiit Hennoste, kelle uurimus põhines peamiselt suulise eesti keele kasutusel ning käsitles *mõtlemä*-verbi oleviku ja mineviku vormi esinemist *et*-lausetes. (Hennoste 2006) Leelo Keevallik (2003) on prosoodiast lähtudes uurinud nelja *ma*-pronoomeni ja episteemiliste verbidega konstruktsiooni: *ma tean, ma usun, ma arvan ja mai tea* Konstruktsiooni (*ma mõtlen (et)*) grammatiseerumist pole varasemates uurimustes süstemaatiliselt vaatluse alla võetud. Niisiis pakkus see diakrooniline protsess (*ma mõtlen (et)*) kui pragmatiseeruva üksuse uurimisel suurt huvi.

Siinse korpusuuringu materjali allikaks on kolm korpust: TÜ vana kirjakeele korpus VAKK, eesti kirjakeele baaskorpus ja veebilehtede korpus etTenTen. VAKKi ja baaskorpuse andmed on analüüsiks ühendatud, sest nendest korpustest on vaatluse all vanad andmed (tekstid kuni 1910. aastateni), ja etTenTenist tänapäevase keelekasutuse andmed.

Töö eesmärk oli üksuse (*ma mõtlen (et)*) funktsioonide uurimine kirjakeele tekstide alusel, et välja selgitada pragmaatilise kasutuse kujunemise taust ja kasutuse ulatus. Olen püstitanud järgmised uurimisküsimused:

- 1) kuidas on markerite sagedus aja jooksul muutunud?;
- 2) missuguses positsioonis ja mis kujul esineb marker vanas kirjakeeles ja tänapäeval?;
- 3) millal ilmuvad kirjakeelde pragmaatilise (subjektiivse) tõlgendusega konstruktsioonid?

Uurimistöö koosneb kolmest peatükist. Esimeses peatükis tutvustan (inter)subjektiivsuse teooriatausta, sealhulgas (inter)subjektiveerumise protsessi, episteemilisi markereid koos näidetega ning annan ülevaate selle nähtuse varasematest uurimustest. Teises peatükis kirjeldan kasutatud korpuseid, materjali kogumise meetodit ja uuritava üksuse määratlemise kriteeriume. Töös lähtun kasutuspõhisest meetodist ning kombineerin kvalitatiivset ja kvantitatiivset lähenemist. Kõik andmed on käsitsi märgendatud ning analüüsitud lauseid oli kokku 420. Kolmandas peatükis analüüsin kogutud andmeid, võrdlen graafikutel arvandmeid ja iseloomustan korpustest leitud lauseid. Pööran tähelepanu nii sagedusandmetele kui ka markeri ehitusele ja positsioonile lauses.

1. Teoreetilised lähtekohad

Episteemiliste markerite kujunemine ja muutumine on tihedalt seotud (inter)subjektiivsuse ja (inter)subjektiveerumise mõistetega. Selliste üksuste kujunemist käsitledes tuleb vaadelda (inter)subjektiveerumist grammatiseerumisprotsessi osana. Siinses peatükis käsitlen intersubjektiveerumise ja markerite (partiklite) kujunemise teooriatausta ning toon mõne näite selle kohta, kuidas need nähtused keeles avalduvad.

1.1 (Inter)subjektiivsuse määratlemine

Kõigepealt keskendun konstruktsiooni (*ma*) *mõtlen* (*et*) uurides subjektiivsusele. Subjektiivsuse mõistet ei ole lihtne määratleda, sest sellel on eri kasutusvõimalusi ja tõlgendusi. Igapäevakeele sõnana osutab *subjektiivsus* olukorrale, mis on mõjutatud sageli ebaõigetest isiklikest arvamustest. (Traugott 2010: 30) Teaduslikus terminoloogias viitab *subjektiivsus* millelegi, mis ei põhine empiirilistel andmetel. Lingvistikas viitab see aga üldiselt kõnelejale ja tema hoikute väljendamisele keelevahendite abil. (Traugott 210: 32)

Peamised subjektiveerumise suundade uurijad on Elizabeth Closs Traugott ja Ronald Langacker, kelle lähenemisviisid on mõnevõrra erinevad. Traugotti käsitluses on (inter)subjektiveerumine semantiline protsess, mille käigus keeleüksus (morfeem, sõna, fraas või konstruktsioon) saab uusi tähendusi, mis sisaldavad viidet kõnelejale või tema vaatenurgale. Traugotti väitel võib objektiivne tähendus muutuda subjektiivseks. (Traugott 2010: 41) Langackeri järgi pole aga väljend ega selle tähendus tervikuna subjektiivne ega objektiivne. Tema arvates hõlmab väljendi tähendus alati nii subjektiivsust kui ka objektiivselt tõlgendatud elemente. Aja jooksul võib nende elementide subjektiivsuse või objektiivsuse tõlgendus muutuda. (Langacker 2006: 18) Oma töös lähtun Traugotti lähenemisest

Traugotti järgi hõlmab subjektiivsus enese vaatenurga väljendamist ja kõneleja vaatepunkti kaasamist diskursusesse. (Traugott, Dasher 2002: 20).

Subjektiveerumine on semasioloogiline protsess, mille käigus keeleväljendid saavad subjektiivse tähenduse. Eelkõige väljendab see olukorda, kus leksikaalne materjal

põhineb järjest rohkem kõneleja või kirjutaja subjektiivsel veendumusel või suhtumisel sellesse, mida ja kuidas öeldakse. Kui subjektiivsuse määratlemisel räägitakse kõneleja suhtumisest või vaatenurgast, siis intersubjektiivsuse markerid osutavad kõneleja „tähelepanu adressaadi enesekuvandile“. (Traugott 2010: 29)

1.1.1 (Inter)subjektiivsus ja keele dialoogiline olemus

Subjektiivsus peegeldab keele dialoogilist olemust. Enese teadvustamine on võimalik ainult siis, kui on olemas kontrast. Subjektiivsus on keeles olemas ainult tänu sellele, et kõneleja kujutab endale ette kedagi, kelle poole ta pöördub. Me ütleme *mina* ainult siis, kui räägime kellegagi, kes võiks olla *sina*. (Baumgarten jt 2012: 3) Subjektiivsus on keeles universaalne nähtus ja suhtluse põhiline omadus, millele saab läheneda eri vaatenurkadest. Kõige lihtsamalt on seda nähtust võimalik seletada „enese väljendamisena“ keeles. Inimene võib väljendada oma isiklikke tundeid, seisundit, suhtumist, veendumusi, väärtushinnanguid ja anda oma hinnangu. See, kuidas kirjutaja või kõneleja oma subjektiivsust väljendab, on seotud eri lingvistiliste struktuuridega. (Baumgarten jt 2012: 1)

Lauses võivad esineda grammatiline subjekt ja "kõnelev subjekt" ehk kõneleja. Näiteks lauses *The shirt is beige* 'Seelik on beež' on *seelik* grammatiline subjekt, kõneleja on aga inimene, kes seda ütles, kuigi see pole keeleliselt väljendatud. Lauses *The shirt looks beige to me* 'Seelik tundub mulle beež' jääb *seelik* grammatiliseks subjektiks, aga "kõnelev subjekt" ehk kõneleja on kodeeritud pronoomeniga *me* ja verbiga *looks (to)*, mis väljendab selles kontekstis seisukohta. (Baumgarten jt 2012: 4)

Subjektiivsust esineb kõigil keeletasanditel fonoloogiast kuni diskursuseni. Seda väljendatakse ka leksikaalselt, prosoodiliselt (intonatsioon, valjus) ja diskursuses (kordus jne). Selle nähtuse alla kuulub ka kehakeel (žestid ja poosid). Keeles väljendavad subjektiivsust enamasti modaalverbid, mis võimaldavad avaldada (eba)kindlust öeldu suhtes. Isikuliste asesõnadega saab väljendada ka sotsiaalseid suhteid, kõnelejat ja tema ettekujutust iseendast. Eri keeltes avaldub subjektiivsus erinevalt. (Baumgarten jt 2012: 6)

1.1.2 (Inter)subjektiivsus ja grammatikanähtused

Peamised grammatikanähtused, mille puhul subjektiivsus ja subjektiveerumine avalduvad, on modaalised abiverbid (inglise keeles nt *may* 'võima', *can* 'suutma', *will* 'saama', *must* 'pidama', *ought to* 'peaks', *going to* 'kavatsema'); mitmesugused kõneleja

episteemilist hoiakut väljendavad diskursusepartiklid ja episteemilised fraasid, nagu *I think* 'ma mõtlen' ja *I guess* 'ma arvan'; rõhumäärsõnad, nagu *actually* 'tegelikult', *strictly* 'täpselt', *loosely* 'vabalt', *really* 'tõesti', *frankly* 'ausalt öeldes', hortatiiv *let's*, nagu *Let's go* 'läh(e)me, läki' jne. (Traugott ja Dasher 2002: 120).

Sotsiaalses mõttes väljendab intersubjektiivsust teietamise või sinatamise vahel valimine. Episteemilises mõttes on see modaalsõnade kasutamine selleks, et lisada öeldu sisule suhtumisvarjundit. (Traugott 2003: 128–129) (Inter)subjektiivseid üksusi kasutatakse, et "väljendada nõustumist või mittenõustumist, veendumust või kahtlust, toetust või tagasilükkamist, tõekspidamist või kõhklust, ning nende abil võib edasi anda, kas informatsioon on uus või vana, üllatav või triviaalne jne" (Andersen 2001: 71). Kõnelejad kasutavad episteemilise modaalsuse vahendeid kindlas kontekstis ja need annavad öeldule kindla suhtumisvarjundi. Näiteks partiklit *tegelikult* kasutatakse sekkumisel, parandamisel, öeldu pehmendamisel, kommenteerimisel. (Valdmets, Habicht 2013: 218) Samuti lisavad nt eestikeelsed markerid *ma ütlen* ja *ma ütleks* öeldule erinevaid suhtumisvarjundeid. *Ma ütlen* tugevdab sõnumi tõsikindlust, samal ajal kui *ütleks* pehmendab seda. (Hennoste 2004: 514–518)

Niisiis, kui kõneleja lähtub omaenese vaatenurgast, näitab see vaatepunkti subjektiivsust. Kui kaasatud on kõneleja kujutus selle kohta, milline on suhe vestluskaaslasega ja millised on vestluskaaslase ootused, näitab see vaatepunkti intersubjektiivsust. Seega ilmneb intersubjektiivsus alati koos subjektiivsusega ja intersubjektivatsiooni võib käsitleda ka kui subjektivatsiooni üht haru, mitte kui eraldi mehhanismi. (Traugott 2003: 128–129; Valdmets, Habicht 2013: 211) Näiteks partikkel *tegelikult* väljendab nii kõneleja vaatenurka (subjektiivsus) kui ka suhestumist adressaadiga (intersubjektiivsus). Lauses (*Tegelikult*) *ma (tegelikult) tahtsingi (tegelikult) su ees (tegelikult) vabandada (tegelikult)* kaasatakse adressaat ja partikli abil pehmendatakse öeldut. Ilma partiklita lause kasutaja ei pööra tähelepanu adressaadile ega väljenda oma suhtumist temasse, vaid annab lihtsalt edasi mingit teavet. (Valdmets, Habicht 2013: 211) Episteemiliste markerite väljajätt ei muuda lause sisu ega tee lauset ebagrammatiliseks, kuid mõjutab võimalikku tõlgendust, sest koos väljajätuga kaob kõneleja hinnang oma seisukohale (Valdmets, Habicht 2013: 218).

1.2 (Inter)subjektiveerumise uurimine

(Inter)subjektiveerumine on semasioloogiline protsess, mille käigus kodeeritakse aja jooksul üksuse tähendusse kõneleja või kirjutaja tähelepanu adressaadi või vastuvõtja *mina* nii episteemilises kui ka sotsiaalses mõttes (Traugott 2003: 130).

Subjektiveerumine ja (inter)subjektiveerumine on mehhanismid, mille abil

- a) kõneleja valitud tähendused kodeerivad ja reguleerivad hoiakuid ja veendumusi (subjektiveerumine) ning,
- b) kui tähendus on subjektiveeritud, võib selle kaasata niisuguste tähenduste kodeerimiseks, mille keskmes on adressaat (intersubjektiveerumine).

Traugott ja Dasher pakuvad tähenduste arenguskeemi: vähem- või mittesubjektiiivne (objektiiivne) > subjektiiivne > intersubjektiiivne. (Traugott, Dasher 2002: 225) (Inter)subjektiveerumine hõlmab alati grammatiseerumist (Traugott 2010: 6). Ehkki see ei piirdu grammatiseerumisega, ilmneb subjektiveerumine tõenäolisemalt grammatiseerumisel kui leksikaliseerumisel või üldistes semantilistes muutustes (Traugott 2010: 39). Subjektiveerumine ja intersubjektiveerumine on seotud grammatiseerumisprotsessidega põhjustel, mis on seotud grammatika eri funktsioonidega. Traugotti arvates hõlmab (inter)subjektiveerumine pragmaatilise tähenduse reanalüüsi, mis on kodeeritud semantilise tähendusena kõneleja-kuulaja läbirääkimiste kontekstis. (Traugott 2010: 29).

Nii võib täheldada, et (inter)subjektiveerumise protsess toimub mõnede eestikeelsete verbivormidega. Eesti keeles on verbidest kujunenud mitmeid subjektiiivsuse markereid, nt *ma arvan, ma usun, ma mõtlen, ma tean, ma kardan, ma ütlen*. (Hennoste 2004, 2006; Keevallik 2003: 74–100; 2010)

1.2.1. Varasemad uurimused

(Inter)subjektiiivsust ja grammatiseerumist on eesti keeles uuritud erinevatest vaatenurkadest. Uudseim uurimus (inetr)subjektiiivsuse ja grammatiseerumise kohta eesti keeles on avaldanud keeleteadlaste ühisartiklis “Diskursusemarker (*ma*) arvan (*et*)” (Hennoste jt 2020). Artiklis analüüsiti diskursusemarkeri variantide kasutust 15 tekstirühmas. Analüüs näitas, et markeri kasutussagedus, positsioon lauses ja ehitus varieeruvad tekstirühmiti ja registriti. Subjektiivusmarker ilmnes neljal kujul: *ma arvan; ma arvan et; arvan* ja *arvan et*. Enamasti esines subjektiivusmarker (*ma*) arvan (*et*) lause alguses, sama kombinatsioon ilmus tunduvalt harvemini lause sees ja harva lause lõpus

((*ma arvan*)). Samuti esines marker sagedamini suulises kui kirjalikus keeles ning valitses *et*-i ja *ma*-ga kasutusvariant. Eesti keeles sisaldas 86% markeriks analüüsitud üksustest sõna *et*. (Hennoste jt 2020: 80–84) See näitab, et eestikeelne (*ma arvan* (*et*) erineb inglise markerist *I think*, kuid sarnaneb saksa, rootsi ja taani keele markeritega. (Beijering 2012; Auer, Lindström 2016)

Annika Valdmets ja Külli Habicht analüüsisid episteemiliste modaalpartiklite pragmatiseerumist eesti kirjakeeles. Selles analüüsis näidati, kuidas ilmneb (inter)subjektiivsus eesti keele modaalpartiklite süsteemis. Uurimuses olid välja selgitatud episteemiliste partiklite tunnused, mis esinevad eri keeletasanditel, nt üksuse muutumatus morfoloogilisel tasandil, vaba ümberpaiknemine ja sõltumatus süntaksitasandil, leksikaalselt raskesti määratletav sisu semantikataseandil ja (inter)subjektiivsuse võimalus pragmaatikatasandil. (Valdmets, Habicht 2013: 206) Lisaks sellele näitavad need suhtumist väljendatu tõeväärtusesse. Episteemiliste partiklite rühm täieneb ja muutub ajas. (Valdmets, Habicht 2013: 219)

Tiit Hennoste on analüüsinud *et*-komplementlause kesksete põhiverbide kasutust suulises vestluses. Ta käsitles verbi *mõtlemä* tähendusi *et*-lausetes. Uuringust selgus, et on erinevusi olevikus ja minevikus verbivormiga samatüübiliste kasutuste vahel. *Mõtlesin* esines saatelause peaverbina viies tähendustes: ‘arutlesin’ (46 juhtumit), ‘planeerisin’ (31), ‘arvasin’ (7), ‘lootsin’ (3), ‘arvasin valesti’ (36). *Mõtlen*-vorm esines harvem ja neljas erinevas tähenduses: ‘arutlen’ (12 juhtumit), ‘pakun välja’ (6), ‘arvan’ (9), ‘pidasin silmas muud’ (19). Lisaks sellele käsitles Hennoste tähendust ‘pean silmas, täpsustan’ (18 juhtumit), mille puhul ei olnud enamasti tegu komplementlauseetega. Ilmnes, et selle verbi oleviku ja mineviku vormidel oli rohkem tähendusi, kui on kirjakeele seletussõnaraamatus pakutud. (Hennoste 2006: 121, 131)

Leelo Keevallik on analüüsinud markerite kasutust suulises eesti keeles. Ta rõhutas kasutuspõhise meetodi olulisust grammatiseerumise uurimisel ja selgitas välja, et marker on peaaegu alati lausega prosoodiliselt seotud. Keevallik uuris *ma*-pronoomeni ja episteemiliste verbidega nelja konstruktsiooni: *ma tean*, *ma usun*, *ma arvan* ja *mai tea*. Need võivad suulises keeles sõltuvalt positsioonist ja kontekstist esineda adverbidenä (Keevallik 2010: 98), seega pragmaatilises kasutuses.

1.2.2. Kasutuspõhine keelekirjeldus

Traugott ja Dasher rõhutavad (inter)subjektiveerumist käsitledes kasutuspõhise lähenemise olulisust uurimisel. Fraasi või üksuse pragmaatiline tõlgendus võib diskursuse kontekstis tekkida või kaduda. Kõneleja või kirjutaja teeb pidevalt valikuid üksuse lausesse paigutamise, registri, kasutussituatsooni kohta. Kuna need valikud võivad olla ka subjektiivsed, on oluline uurida kasutuskonteksti ja andmeid kvalitatiivselt analüüsida. (Traugott, Dasher 2002: 20–21)

Kasutuspõhise teooria juhtmõte on, et keele struktuur luuakse keelt kasutades. Et mõista keele struktuuri, uuritakse keele arengut nii ajalooliselt kui ka omandamise kontekstis. Eeldatakse, et keele arengut mõjutavad keelekasutaja kogemused keeleüksustega opereerimisel. Kasutuspõhisest meetodist lähtuvad keeleteadlased on rõhutanud tähtsa aspektina nähtuse sageduse olulisust grammatika analüüsimisel. Seda kinnitavad paljud viimase aja uurimistulemused. Kasutuspõhine lähenemisviis on arenenud funktsionaalse ja kognitiivse lingvistika ning psühholingvistika erinevate uurimissuundade alusel, kus eriti olulised on Joan Bybee ja Ronald Langackeri seisukohad. Bybee (1985, 2010) uuringud keskenduvad sageduse mõjule keelekasutamisel ja arengus. (Bybee 2010: 1–14)

Kasutuspõhise keelekirjelduse teine oluline aspekt on leksikaalsete ja grammatiliste struktuuride seos. Selline lähenemine vastandub strukturaalsele ja generatiivsele teooriale. Strukturaallingvistikas ei sõltu keeleline struktuur konkreetsetest leksikaalsetest väljenditest. Saussure'i järgi on keelesüsteemi uurimine eraldatud keelekasutusest: grammatikat peetakse peamiselt arvutusel põhinevaks süsteemiks, mitte suhtlusvahendiks (Diessel 2017: 2), samal ajal kui kasutuspõhises lähenemises sõltuvad süntaktilised struktuurid leksikaalsest väljendusest. (Samas 2017: 3) Teooria põhimõte on selles, et keelestruktuur tuleneb keelekasutusest ja vastupidi. (Tomasello 2003: 5)

Langacker on rõhutanud mitte ainult reeglite, vaid ka erandiloetelude tähtsust grammatikas. Viimased on küll mahukad, kuid lähtuvad kõneleja tegelikust keelekasutusest. Näiteks inglise keeles ei piisa ainult üldisest mitmuse vormi moodustamise reeglist. Grammatika peaks sisaldama nii reegleid kui ka loetelusid. Kui mõnd loetelu liiget kasutatakse sagedasti, siis saab sellest keeleüksus, mis ei taandu üldistele reeglitele. Kõneleja kasutab neid üksusi automaatselt ega pööra tähelepanu nende üksikutele moodustusosadele. (Langacker 1987: 492, 494) Kasutusjuht on Langackeri järgi sümboliline väljendus, mida kõneleja kasutab kindlatel asjaoludel ja

kindla eesmärgiga. See sõltub ka kontekstist. Väljendi kasutamist kõnes peetakse samuti kasutusjuhuks. (Langacker 1987: 494)

Seega on lingvistilises uurimistöös oluline kasutada sobivaid keeleandmestikke selleks, et uurimus oleks täpne ja asjakohane. Välistada ei saa ka ebareeglipäraseid juhtumeid ning tuleb silmas pidada kasutuse tervikpilti, mille iseloomustamisel on oluline osa kontekstil.

1.3. Evidentsiaalsed ja modaalsed markerid (inter)subjektiivsuse kontekstis

José Sanders ja Wilbert Spooren (1996) ning Johan Nuyts (2001) kirjeldavad subjektiivsust millenagi, mis on seotud kõneleja või kirjutaja vastutusega öeldu või kirjutatu eest. (Inter)subjektiivsust võib määratleda kui isikliku vastutuse astet öeldule või kirjutatule hinnangu andmise või selle eest, et see hinnang või arvamus oleks „potentsiaalselt“ teistega jagatud. “Evidentsiaalsus on grammatiline kategooria, millega tähistatakse keeleliselt vormistuvat viidet teabe allikale“ (Erelt, Metslang 2017: 155). Modaalsus on kõneleja hinnang situatsiooni võimalikkuse, vajalikkuse või paratamatuse kohta. Tavaliselt mõeldakse modaalsuse ja modaaltähenduste all vaid hinnangumodaalsust. (Samas 2017: 142) Episteemilise modaalsusega väljendab kõneleja oma arvamust propositsiooni staatuse kohta. See erineb evidentsiaalsusest, kus osutatakse tõenditele ehk informatsiooni allikale. Siiski käsitletakse episteemilist ja evidentsiaalset modaalsust tihti koos, sest need ei eristu alati vormiliselt. (Palmer 2001: 8, viidatud Valdmets, Habicht 2013: 214 järgi)

1.3.1 Episteemilise modaalsuse markerid

Modaalsus on muu hulgas seotud tõeväärtusastmetega. Eristatakse kolme tõeväärtusastet: kõrget, keskmist ja madalat. Kõrget tõeväärtust väljendavad modaalverbid *must* 'peab', *cannot* 'ei saa', *can (only)* 'suudab', *could (hardly)* 'võiks (vaevalt)', *couldn't* 'ei võiks'. Keskmist tõeväärtust väljendavad modaalverbid *should* 'peaks', *will* '(tulevikuvorm)', *would* '(tingiv kõneviis tulevik)', *shall (not)* 'peab', *won't* '(tulevik, eitus). Madalat tõeväärtust väljendavad modaalverbid *may* 'võib', *might* 'võiks', *could* 'saaks', *can* 'saab'. (Marin-Arrese 2008: 85)

Modaalsõnad vahendavad autori subjektiivseid hinnanguid teabe usaldusvärsuse kohta, väljendades eri kindlusastmeid (*must* 'pidama' > *will* 'saama' > *may* 'võima') (Marin-Arrese 2008: 84) Eesti keele modaalverbid on *võima*, *saama*, *pidama*, *tulema*, *tarvitsema*, *pruukima*, *täima*. Kõige levinumad modaalverbid on *võima*, *saama* ja *pidama*, mis on

arenenud dünaamilise modaalsuse väljendamisest episteemilise modaalsuse väljendamiseni. Näiteks lauseses *Ootamatusi saab alati juhtuda* ja *Ootamatusi võib alati juhtuda* on väljendatud olukorra episteemilist võimalikkust. Lauses *Ilm peaks külmemaks minema* on näidatud olukorra episteemilist paratamatust. (Erelt 2007: 106)

1.3.2 Evidentsiaalsed markerid

Evidentsiaalne süsteem puudutab keelekasutajale kättesaadava teabe allika täpsustamist. Mõnikord saab näidata ka kasutaja suhtumist teabe usaldusväärsusesse. Tõeväärtuse väljendamine saab jagada kolmeks rühmaks. Esimene hõlmab otsest isiklikku teavet, mis on visuaalne ja tajutav. Teine on peegeldatud teave – sellele on iseloomulik kaudne ligipääs teabele sünkroonsete järeldeste kaudu. Kolmas rühm hõlmab vahendatud teavet, mille korral on ligipääs tagatud vahendaja kaudu, s.t teavet saadakse teise isiku veendumuse või hinnangu kaudu. (Plungian 2001: 352)

Esimese rühma tunnetuslikud markerid näitavad, et kõnelejal on teabele otsene sensoorne ligipääs või on teave tajutavalt kättesaadav nii temale kui potentsiaalselt ka adressaadile. Tunnetusel põhinev teave on seotud kõrge tõeväärtusega. Näiteks fraasid *ma nägin, et...*, *ma kuulsin, et...* väljendavad teabe kindlat usaldusväärsust. (Mushin 2001: 66) Otsesed tunnetuslikud markerid on inglise keeles nt *discover* 'avastama', *feel* 'tundma', *find* 'leidma', *hear* 'kuulma', *notice* 'märkama', *observe* 'täheldama', *perceive* 'tajuma', *recognise* 'tunnistama', *see* 'nägema', *watch* 'vaatama', *witness* 'tunnistama'. (Marin-Arrese 2008: 86)

Teise rühma markerid kodeerivad selgelt kirjutaja subjektiivset tõeväärtushinnangut edastatava teabe kohta (*I firmly believe* 'ma usun kindlalt' > *I think* 'ma mõtlen' > *I suppose* 'ma oletan'). Neid aktsepteerib või vaidlustab vastuvõtja suuremal või vähemal määral. (Givon 1982: 24) Need on nt *believe* 'uskuma', *think* 'mõtlemine', *bet* 'kihla vedama', *consider* 'arvestama', *imagine* 'ette kujutama', *realise* 'mõistma', *suppose* 'arvama', *be aware* 'teadlik olema', *prove* 'tõendama', *realise* 'mõistma', *assume* 'oletama', *doubt* 'kahtlema', *imagine* 'ette kujutama', *suppose* 'arvama', *suspect* 'kahtlustama'. (Marin-Arrese 2008: 87) Kui kõneleja kasutab järeldestlikku teavet, siis on tõeväärtus madalam ja selles rühmas võib eristada astmeid (*I conclude* 'mina järeldan' > *It seems* 'tundub'). (Mushin 2001: 66) Subjektiivsus avaldub siis, kui kõneleja vastutab hinnangu eest üksi, intersubjektiivsus seevastu tähendab kaasvastutust. Fraas *ma mõtlen* näitab kõneleja kõrget vastutust. Fraasis *me teame* on esile tõstetud potentsiaalsed

kuulajad-lugejad ja vastutust teabe tõeväärtuse eest on nendega jagatud. (Marin-Arrese 2008: 91) Isikutäpsustusega evidentsiaalsetel väljenditel on samuti kokkupuuteid intersubjektiivsusega (*that means* 'see tähendab' > *it seems* 'tundub' > *that suggests* 'see viitab'). (Givon 1982: 24)

Kolmandas rühmas on fraasid, kus esineb sageli intersubjektiivsus, kuna kasutaja jagab infot vestluspartneri (*As you can see...* 'nagu sa näed') või teiste subjektidega (*We felt...* 'me tundsim') või on hinnang üldiselt jagatud, nt *We all know...* 'me kõik teame', *Everyone knows...* 'igauks teab'. "Meie" on sel juhul inimrühm, mis sisaldab kasutajat ning üht või mitut teist isikut, täpsustamata, kes nad on. (Marin-Arrese 2008: 91)

2. Töö metoodika

2.1. Uurimismeetod ja materjal

Uurimus lähtub kasutuspõhisest meetodist, mis aitab mõista keelesüsteemi dünaamikat. Uurimuses kombineeritakse kvalitatiivset ja kvantitatiivset lähenemist, sest lisaks sagedusandmetele on tähelepanu keskmes ka erinevad kontekstid ja nende mõju üksuse tõlgendamisele. Kõik analüüsitavad andmed on märgendatud käsitsi, kuna kontekst ja õige tõlgendus on tähtsal kohal (iner)subjektiveerumises.

Olen kasutanud korpusanalüüsi. Kogusin materjali kolmest keelekorpusest: VAKKist ehk Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpusest, mis sisaldab 16. kuni 19. sajandi tekste (2 997 teksti 3 191 022 sõnega). See on vanim materjal, mida võib eesti kirjakeele kohta elektrooniliselt leida. Sellest korpusest on võimalik leida ka märgendatud sõnade tänapäevane kuju ja saksa vaste, mis oli kasutusjuhtude analüüsimisel paiguti väga kasulik. Kuna uuritava nähtuse näol on tegu kivinemas või kivinenud diskursusepartikliga (*ma*) *mõtlen* (*et*), milles esineb alati verbivorm *mõtlen*, siis otsisin korpustest vormi *mõtlen*. Vana kirjakeele korpusest leidsin sõnepäringuga 100 kontekstiga lauset, mille laadisin alla Exceli-tabelisse. Kõik laused olid täielikud, originaali kirjaviisis ja mõned nendest sisaldasid ka saksa rööpteksti. Korpusematerjali tabel näitas sõnet, märksõna, sõnaliiki, tähendust, autorit, ilmumisaastat, pealkirja, lehekülge, keelt, levikut, viidet ja konteksti. Kuna uurimise all oli üks vorm, eemaldas tabelist ebaolulised veerud ja lisasin oma uurimistöö jaoks neli olulist veergu: „(Inter)subjektiivsus“, „Korpus“, „Vorm“ ja „Positsioon“.

Lisaks vana kirjakeele korpusele võtsin vaatluse alla ka eesti keele baaskorpuse tekstid kuni 1910. aastateni. Kirjakeele baaskorpus on väikseim siinses töös analüüsimiseks valitud korpustest. Samal ajal on see mugav materjalikogu, sest annab võimaluse kõik juhtumid läbi vaadata. Võtsin sealt analüüsiks 1890., 1900. ja 1910. aastate ilukirjandus- ja ajakirjandustekstid. Päringu tulemusena sain 31 lauset. Lisaks aastaarvule märkisin oma tabelisse, missugusest tekstiliigist on laused võetud – ajakirjandus- või ilukirjandustekstidest.

Kolmas ja kõige suurem keelekorpus, millega töötasin, oli eestikeelsete veebilehtede korpus etTenTen. Kasutasin seda Keeleveebi kaudu. Selles korpuses on 270 miljonit sõna

686 000 veebilehelt. Leidub tekste järgmistel teemadel: valitsus, riigikogu ja välisministeerium; foorumid ja kommentaarid; usukirjandus; mõned klassifitseerimata andmed; blogid ja rahva-ajakirjandus; ametlikud uudised ja teatmekirjandus. (Keeleveeb 2020) Koondasin sobivad päringuvastused Exceli-tabelisse, kus märgendasin ja töötlesin analüüsitava materjali. Korpusest etTenTen leidsin vormiga *mõtlen* 14 585 lauset, mis 200 kaupa paigutatuna jagunesid 73 leheküljele. Selle korpuse puhul kasutasin uurimiseks valimit, sest kõiki leitud 14 585 lauset poleks olnud jõukohane käsitsi läbi vaadata. Selleks et leida juhuslikke näiteid nii suurest materjalihulgast, võtsin valimisse igalt leheküljelt 1., eest 10. ja tagant 10. ning viimase lause. Selle korpuse puhul tuli päringuvastuseks ka lauseid, mis kordusid täpselt samal kujul, samuti ilma kontekstita lauseid. Sellistel juhtudel võtsin valimisse järgmise lause. Nii tuli täpsemaks uurimiseks kokku 292 lauset.

2.2 Uuritavate üksuste määratlemine

Eri keeltes kasutatakse partiklite määratlemisel erinevaid termineid. Inglise keeles on need nt *modal particle* ‘modaalpartikkel’, *modal adverb* ‘modaaladverb’, *filler* ‘täitesõna’, *discourse marker* ‘diskursusemarker’, *discourse particle* ‘diskursusepartikkel’, *pragmatic particle* ‘pragmaatiline partikkel’ (Watts 1988: 236–240, viidatud Valdmets, Habicht 2013: 213 järgi). Pragmaatilised markerid kuuluvad Laurel Brintoni (1996) järgi peamiselt suulisesse diskursusesse, kuid esinevad ka kirjalikus keeles. Neid kasutatakse kindlas kontekstis selleks, et anda oma hinnang öeldule või lisada värvingut. Seetõttu ei ole lihtne neid teise keelde tõlkida ega grammatikaüksustena määratleda. (Brinton 1996: 33–34, viidatud Valdmets, Habicht 2013: 218 järgi) Nii eesti kui ka teistes keeltes ei ole nende kasutus grammatiliselt obligatoorne, kuid selliste üksuste väljajätt muudab lause tõlgendust (Valdmets, Habicht 2013: 217). Samuti on neile eesti keeles omased vaba paiknemine lauses ja subjekti puudumine (Hennoste jt 2019: 67), muutumatus ja sidendita esinemisvõimalus (Keevallik 2010: 87), tähenduste ja varjundite varieeruvus (Hennoste 2006: 131).

Selleks et määratleda, kas konkreetne verbivorm on lauses pragmaatiline marker (partikkel) või mitte, toetusin eesti keeleteadlaste kindlaksmääratud kriteeriumidele. Neid on neli:

- “- marker on muutumatu ja ainult markeri ainek sisaldav üksus;
- marker ei moodusta suhtluses või tekstis informatsioonilist pealiini;

- markeris puudub üldjuhul sidend või on see hääldatud verbiga kokku;
- markerina võib üksus paikneda nii lause alguses kui ka tagapool.“

(Hennoste jt 2019: 66)

Oma töös olen arvestanud ühelt poolt nende kriteeriumidega, kuid olen lähtunud kolmeastmelist süsteemist, mis võtab paremini arvesse partikli kujunemist ajas. See süsteem, kus on lisaks leksikaalsele ja pragmaatilisele (partiklina) kasutusele märgendatud ka vaheaste, võimaldab esile tuua ebamääraselt piiritletavaid üleminekualasid ning näha markeri kujunemise võimalikke eelastmeid.

Juhtumid, mis vastasid pragmaatilise partikli kriteeriumidele ja kus konstruktsioonil oli tekkinud episteemiline lisatähendus ‘kindelolek’, ‘oletus’ vm, märgendasin oma materjalis subjektiivseks (näited 1, 2, 3).

(1) **Mõtlen, et** näiteks mõne ametniku töö pole pooltki seda, mis minu oma! (etTenTen)

(2) **Ma mõtlen, et** kui sa väidad, et paradiisi ja põrgut pole olemas ja kui peale surma selgub, et on, et siis satud põrgusse. (etTenTen)

(3) No selle asemel võiksid nad naistest paremini tööd teha, **mõtlen ma.** (etTenTen)

Esimeses näites on fraas ilma pronoomenita *ma*, sisaldab *et*-i ja esineb lause alguses. Teises näites on ta samuti alguspositsioonis *ma* ja *et*-iga. Viimases näites on inversiooniline kasutus lause lõpus.

Kriteeriumide järgi ei saa fraasi pidada markeriks, kui selles on ka täiendavaid elemente (Hennoste jt 2019: 67). Sellised "mittelauseliste elementidega" juhtumid, kus verbi tähendus oli juba algsest leksikaalsest tähendusest erinevaks ja üldisemaks muutunud, märkisin vaheastmeks (V) (näited 4, 5). Analüüsimisel oli oluline pöörata tähelepanu sellele, kuidas verbi semantika muutumine mõjutab pragmaatilise konstruktsiooni kujunemist.

(4) *Siiski ma mõtlen*, see ehk aitaks. (etTenTen)

(5) *Praegu mõtlen, et* Poogna trump on tema spontaansus. (etTenTen)

Neid näiteid pole loetud subjektiivse kasutuse alla, sest need sisaldavad selliseid „mittelauselisi elemente“ nagu adverbid *siiski* ja *praegu*, kuigi nende tähendus kaldub juba subjektiivsuse poole.

Otsene leksikaalne tähendus on verbil *mõtlemä* 'keeruka ajutegevuse abil asjade, nähtuste vm omadusi ja seoseid leidma, järeldusi ja otsustusi tegema (hrl mingi probleemi lahendamiseks, millekski selguse saamiseks)'. (EKSS) Need juhtumid märkisin tabelis leksikaalseks (L). Puhtleksikaalset kasutust esindavad ka rektsioonilised juhud „kellegi peale mõtlemä“, „kellestki mõtlemä“, „millegi üle mõtlemä“, samuti püsiühendid „järele mõtlemä“, „üle mõtlemä“, „omast peast mõtlemä“ (näited 6, 7).

(6) **Ma mõtlen** jääst ja veest, mis salvestab kõik. (etTenTen)

(7) Et äkki **ma mõtlen üle**? (etTenTen)

Modaalsele läheneva kasutuse juhud (*da*-infinitiiviga konstruktsioonides) märgendasin siinsete kriteeriumide järgi leksikaalseks, osutades siiski nende poolmodaalsele kasutusele (märgend L/M) (näited 8, 9).

(8) Minul on täna põhjatu hea tuju, tunnen ennast nagu uueste nooreks saanud ja **mõtlen** ühte wiguri tempu weel täna õhtu *teha*. (VAKK)

(9) Jõudsin eila Vainulasse, kuhu mõneks päevaks vana hea onu juurde **mõtlen jääda**. (VAKK)

Leksikaalsete juhtude hulgas eristus rühm, kus verb on täpsustavas tähenduses ehk 'silmas pidama' tähenduses, milles sisaldub ühtlasi subjektiivse arvamuse rõhutamine (näited 10, 11), kuigi *mõtlemä*-verbi objekt on lauses omaette välja toodud. Sellel kasutusel võib olla seos subjektiivse tõlgendusvõimaluse kujunemisega.

(10) kuna ma ei mäletanud parooli ja siis need numbrid lähevad ka meelest – **ma mõtlen neid**, mis parooliks saadetakse. (etTenTen)

(11) Paraku on mõjukad andmekogud, **mõtlen statistikat koondavaid andmebaase**, suuremal või vähemal määral üldistus. (etTenTen)

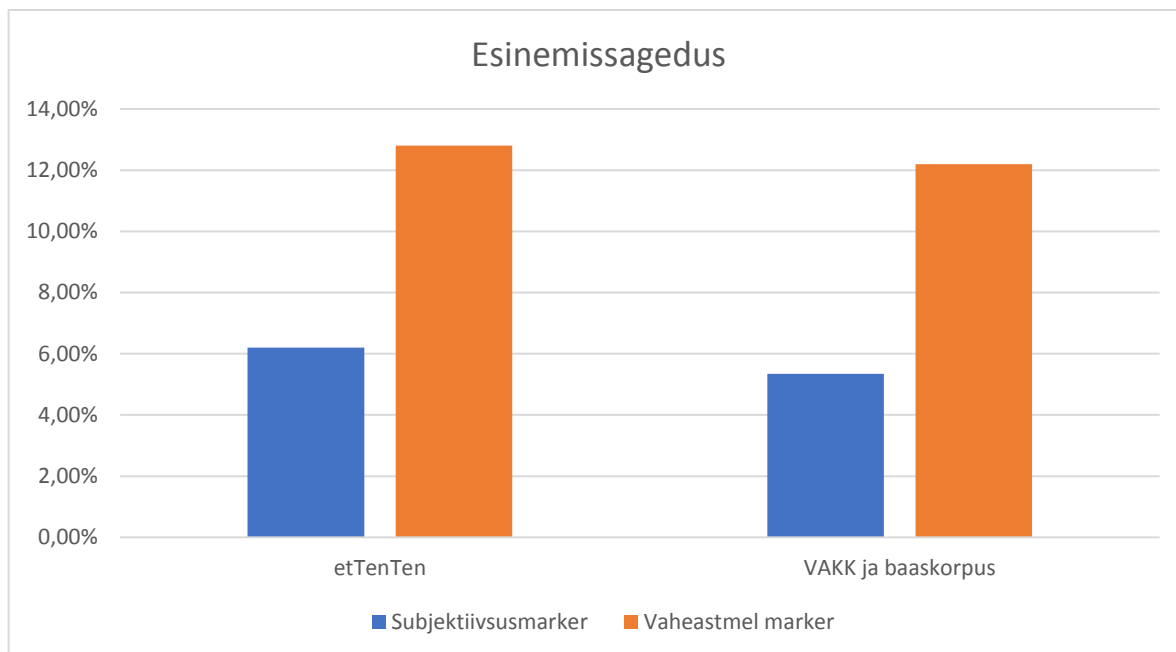
3 Markeri (*ma*) *mõtlen* (*et*) kasutus eesti kirjakeeles 16. sajandist 21. sajandini

3.1 Markeri esinemissagedus vana ja tänapäeva kirjakeele korpuste võrdluses

Analüüsis võrdlesin VAKKi ja baaskorpuse ning etTenTeni andmeid. VAKKi ja baaskorpuse andmed on ühendatud, sest nendest korpustest on vaatluse all vanad tekstid (16. sajandist kuni 1910. aastateni) ja etTenTenist tänapäevase keelekasutuse andmed. Üks töö eesmärkidest oli vaadata, kuidas on markerite sagedus aja jooksul muutunud. Püstitatud hüpoteesi järgi kasutatakse tänapäevastes allikates subjektiivsusmarkerit sagedamini kui vanema kirjakeele allikates. VAKKis sisalduvad tekstid kuni 19. sajandi lõpuni. Baaskorpuses on ajakirjandus- ja ilukirjandustekstid alates 1890. aastatest ja etTenTenis on tänapäeva veebilehtede materjal.

etTenTeni valimi põhjal ilmnas, et subjektiivsusmarkeri koosseisus oli 289 analüüsitud lausest kasutusel iga 16. ja vaheastmel markerina iga 8. *mõtlen*-vorm (andmed on täisarvuni ümardatud). Kui etTenTenis oli *mõtlen*-vorme kokku 14 585, siis arvestades valimi jagunemise proportsioone, on subjektiivsusmarkerite oletatav hulk seal absoluutarvuliselt 908 ja vaheastmel markerite esinemuste hulk 1867. Nende andmete põhjal olen teinud protsentrarvutuse, mille põhjal subjektiivsusmarkerite osakaal on 6,2% ja vaheastmel vormidel 12,8%.

VAKKist ja baaskorpusest ilmnas, et subjektiivsusmarkeri koosseisus esines 131s analüüsitud lauses iga 19. ja vaheastmel markerina iga 8. *mõtlen*-vorm. Nendest korpustest olen kõik leitud laused läbi vaadanud, sest korpused ei ole nii suured nagu etTenTen. Nende andmete põhjal olen ka teinud protsentrarvutuse, mille põhjal subjektiivsusmarkerite osakaal on tänapäeva veebikorpuse materjalis 5,34% ja vaheastmel markeritel 12,2% (joonis 1).

Joonis 1. *(Ma) mõtlen (et)* subjektiivsusmarkeri ja vaheastmel markerina etTenTenis ning VAKKis ja baaskorpuses (10 000 tekstisõna kohta)

Graafikult näeme, et etTenTenis esineb subjektiivsusmarker *(ma) mõtlen (et)* vaid 0,86% võrra sagedamini kui VAKKis ja baaskorpuses. Samuti esineb etTenTenis vaheastmel marker 0,6% võrra sagedamini. Mõlemas korpus on kindlaid subjektiivsusmarkereid vähem kui vaheastmel olevaid. See on ootuspärane, sest vaheastmel olevast vormist kujuneb aja jooksul subjektiivse tähendusega vorm. Samuti on näha seda, et subjektiivne tõlgendus on *(ma) mõtlen (et)* konstruktsioonil ka vana kirjakeele perioodil olemas olnud. Lõpuks võib öelda, et kvantitatiivses võrdluses pole näha markerina kasutuse selget tõusu aja jooksul

3.2. Subjektiivsusmarker *(ma) mõtlen (et)*

3.2.1. Subjektiivsusmarkeri koosseis

Markerid on terviklikud muutumatud keeleüksused, mis esinevad ühes kindlas vormis: verbivormil on markeri koosseisus kindel aeg, isik, kõneviis, kõneliik (Hennoste jt 2019: 66). Eesti keeles võib verb *mõtlem*a esineda erinevates vormides, nt *mõtlen*, *mõtleme*, *mõtled*, *mõtlevad*, *mõeldakse*, *mõelgu*, *mõteltu*, *mõelgem*, *mõtleks* jne, partikiline (markerina) kasutus on siiski piiratud üksikute vormidega, sest kõik verbivormid ei kujune markeriteks.

Siinse uurimuse tarbeks valisin ühe kindla vormi *mõtlen*, sest selle partiklilist kasutust on kirjeldatud nt ka inglise *I think, I guess* 'ma mõtlen' (Brinton 2017), saksa *Ich glaube* 'ma

mõtlen' (Breitkopf-Siepmann 2012; Auer, Lindström 2016) ja eesti (Hennoste 2006) keeles.

Eesti keele sõnajärg ja võimalik subjekti puudumine on tekitanud keeleteadlastel markeri määratlemise probleemi. Näiteks fraasis *ma arvan* võib toimuda inversioon *arvan ma*. Üksus pole sõltumatu, vaid allub süntaksi reeglitele ja on sellisel juhul pigem pealause, mitte marker. Seetõttu on keeleteadlased jätnud pöördjärjega üksused markerite hulgast välja. (Hennoste jt 2019: 67) Oma uuringus pole ma inversioonilisi *mõtlen ma* juhtumeid materjali hulgast välja jätnud, kui funktsiooniks on subjektiivse hoiaku väljendamine. Need juhtumid on märgendatud subjektiivsusmarkeriteks. See andis võimaluse paremini mõista, mis perioodil verb juba kaldub subjektiivse hinnangulisuse poole. Vaadeldud materjalis oli selliseid pöördjärjega juhtumeid siiski väga vähe.

Veebilehtede korpuses etTenTen oli absoluutarvuliselt rohkem subjektiivsusmarkeriga juhtumeid (18) kui VAKKis (4) ja baaskorpuses (3). Uurisin markeri vormivariante, mida oli kuus: *mõtlen* (lause lõpus ja alguses) (näide 12); *ma mõtlen* (13); *mõtlen ma* (14); *mõtlen et* (15); *mõtlen, et* (16); *ma mõtlen, et* (17), nt

(12) Rongiga on tõesti mõnus, **mõtlen**. (etTenTen)

(13) **Ma mõtlen**, te mõistate inglise keelt piisavalt, et selle tähendusest aru saada. (etTenTen)

(14)

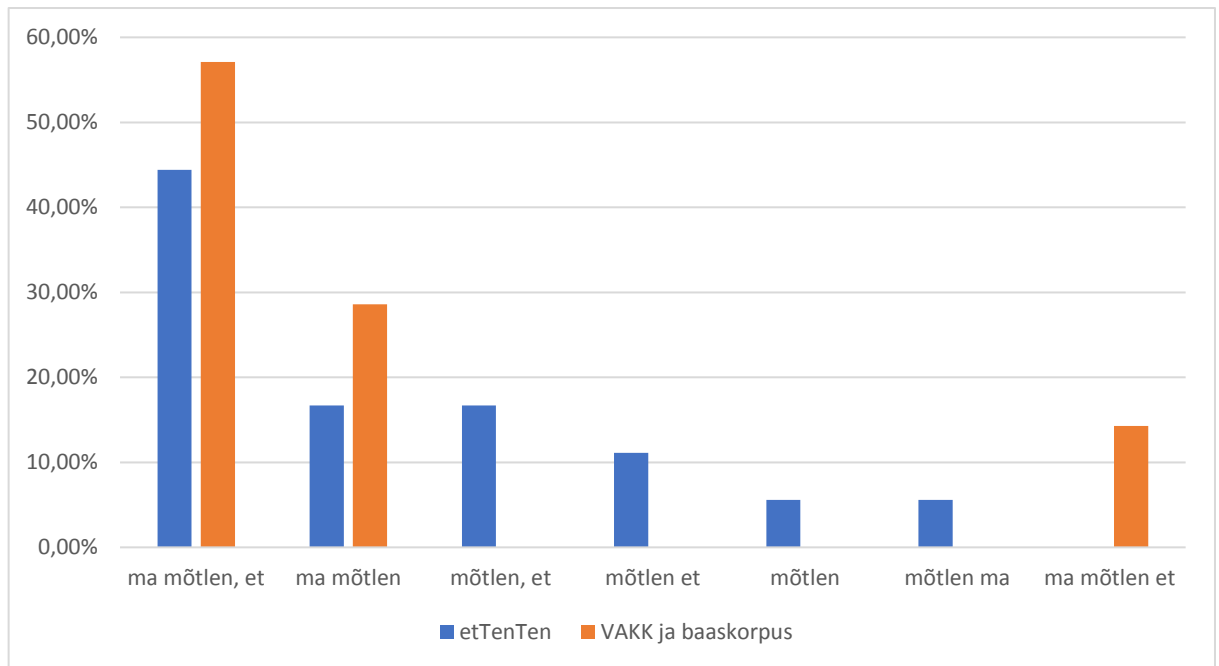
No selle asemel võiksid nad naistest paremini tööd teha, **mõtlen ma**. (etTenTen)

(15) **Mõtlen et** oleks pidanud hoopis hakkama põllumeheks ... (etTenTen)

(16) **Mõtlen, et** näiteks mõne ametniku töö pole pooltki seda, mis minu oma! (etTenTen)

(17) **Ma mõtlen, et** neil kes ei ole ise kunagi joonistanud, võib tõepoolest olla raske mõista, kui palju põnevust ja vabastavat eneseteostust see endas kätkeb. (etTenTen)

Analüüs näitas, et enim esineb markerina variant *ma mõtlen, et*. Kõige vähem esineb inversioonilist kasutust *mõtlen ma* ja markerivarianti *mõtlen* ilma koma ja sidendita. Valdavalt on eesti keeles niisiis kasutusel marker, mis sisaldab *ma* pronoomeni ja *et*-i (joonis 2). See on sarnane markeri (*ma*) *arvan* (*et*) uurimuste tulemustega, kus domineeris *ma arvan et* kasutus, sidendi ja pronoomeniga. Samuti esineb marker eesti keeles samavõrra nii subjektiga kui ka ilma subjektita. Seega eesti keeles subjekti puudumine või esinemine markeris ei ole tunnus. (Hennoste 2019: 76)

Joonis 2. Markeri ehitus etTenTeni ja VAKKi ja baaskorpuse materjalis.

VAKKis ja baaskorpuses oli kolm subjektiivsusmarkeri vormivarianti: *ma mõtlen, et* (18); *ma mõtlen et* (19) ja *ma mõtlen* (20).

(18) **Ma mõtlen, et** minna üks laisk ja rummal inimenne ollen. (VAKK)

(19) **Ma mõtlen**, niisugune armastus on inimese hinges üks pühamatest tunnetest, Jumala kõige suurem and inimestele ja lihtsad maapealsed vormid ei ulata seda puudutama. (1910ILU)

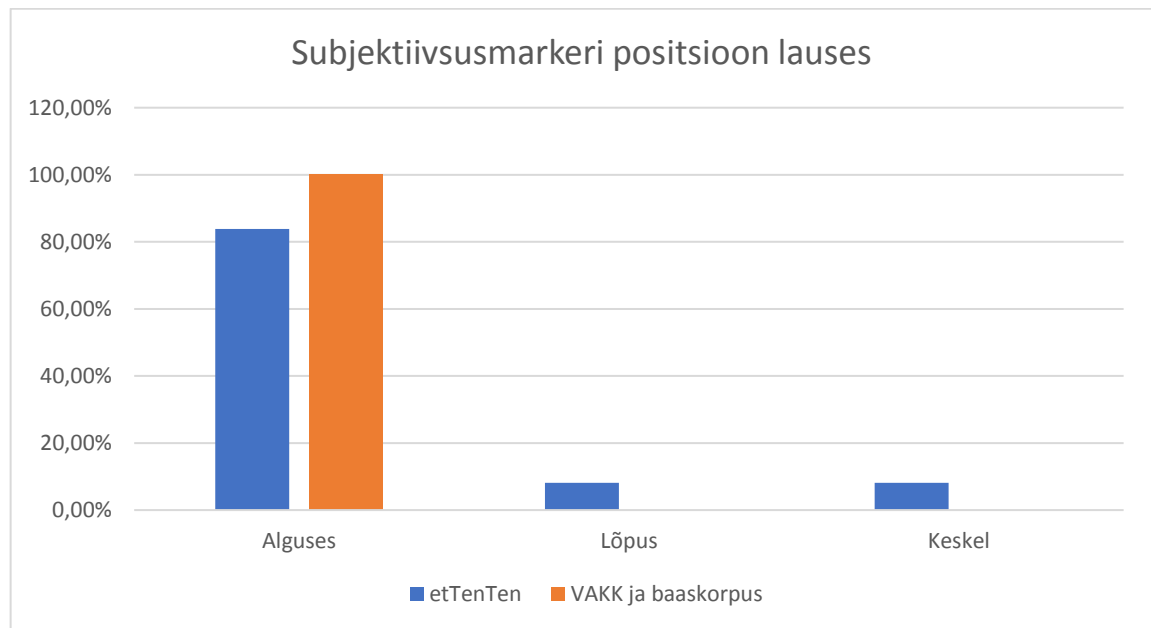
(20) **Ma mõtlen et** ma millagi veel polle ni römus olnud, kui sel ösel, kui ma omma kuiwa asseme peäl wihma joksmist ja tule ullumist kulsin. (VAKK)

Selgus, et vanemas materjalis esines markerina enim *ma mõtlen, et*, teisel kohal oli variant *ma mõtlen* ja kõige vähem *ma mõtlen et*. etTenTenis variant *ma mõtlen et* ilma komata ei esinenud.

Mõlemas korpuses domineerib subjektiivsusmarkeri vorm pronoomeni *ma* ja sidesõnaga *et*. Juba vanas kirjakeeles kujunes välja partikkel ja esines samas vormis, milles ilmneb ka tänapäeva kirjakeeles. Vanas materjalis domineeris verb *mõtlen* leksikaalses tähenduses ja subjektiivsusmarkeri variante polnud veel nii palju. Tänapäevane materjal näitab, et marker on ajas arenenud ja kolm uut kasutusvarianti saanud.

3.2.2. Subjektiivsusmarkeri (*ma mõtlen (et)* positsioon lauses

Tänapäeva keele korpuse etTenTen andmetel kasutatakse markerit 83,3%-l juhtudest lause alguses, 5,6%-l juhtudest lause keskel ja 11,1%-l juhtudest lõpus (üks nendest oli ka inversiooniline *mõtlen ma*) (joonis 3). Nii nagu diskursusemarkeri (*ma arvan (et)* uurimuses, ilmnes ka siin, et üldiselt valitseb eesti keeles alguspositsioon. Kõige vähem esinevad markerid eesti keeles lause keskel. (Hennoste jt 2019: 75)

Joonis 3. Subjektiivsusmarkeri (*ma mõtlen (et)* positsioon lauses korpuse etTenTen ning VAKKi ja baaskorpuse andmete põhjal

VAKKis ja baaskorpuses esines subjektiivsusmarker kõikidel juhtudel alguspositsioonis. Subjektiivsusmarker (*ma mõtlen (et)* on aja jooksul üksusena kinnistunud ja süntaktilist vabadust saanud.

Markeri alguspositsioon avaldub lause või osalause alguses (näited 21,22).

(21) **Ma mõtlen, et** minna üks laisk ja rummal inimenne ollen. (VAKK)

Lõpupositsioon on selgelt äratuntav selle järgi, et on muust lausest komaga eraldatud ja saab olla nii vormis *mõtlen ma* kui ka *ma mõtlen* (ilma *et*-ita) (näide 12).

(22) No selle asemel võiksid nad naistest paremini tööd teha, **mõtlen ma.** (etTenTen)

3.3. Markeri (*ma*) *mõtlen* (*et*) grammatiseerumine-pragmatiseerumine

3.3.1 VAKK ja baaskorpus

Töö teine eesmärk oli vaadata, kuidas muutub vormi *mõtlen* kasutus ajas ja missugused tähendusmuutused juhivad seda subjektiivse tähenduseni. VAKKi ja baaskorpuse vanemate tekstide andmed sobisid selle protsessi analüüsimiseks.

17. sajandi materjalis ei leidunud veel *mõtlen*-vormi subjektiivses kasutuses. Kokku tuli selle vormiga 19 lauset, nendest 15,8% võiks tähenduselt tõlgendada subjektiivsusmarkeri eelastmena (näited 23, 24).

(23) Sest **minna motlen** / nemmat peawat hend mitte münno pehle rõhmustama. Deñ ich dencke / daß sie ja sich nicht vber mich frewen / (VAKK)

(24) MJnna hüdan sünd abbix Jssand Jesus Christ / minna pallun / kuhle münno karjomisse / anna münnul armo sel sinnasel ajal / erra lasse münd ebbalema / sedda õigke uscko Jssand **minna motlen** / sedda tahaxit sinna müñul andma / sünnul ellada / münnul lehembessel hehdt tehha / sünnu sanna õigkest piddada.

JCh ruff zu dir HERR Jesu Christ / Jch bitt erhör mein klagē: Verleyh mir Gnad zu dieser frist laß mich doch nicht verzagen / den rechten Glauben O HERR **ich mein** / den wollestu mir geben / dir zu leben / meinm Nächsten nutz zu seyn / dein Wort zu halten eben. (VAKK)

Kahel juhul esines *mina mõtlen* lause alguses ja ühel lause keskel. Vaheastmel marker osakaal oli 17. sajandil 16% kõikidest *mõtlen*-vormi esinemisjuhtudest. See tähendab, et ootuspäraselt domineeris tollal leksikaalne tähendus ja konstruktsioonil polnud veel välja kujunenud subjektiivset tõlgendust. Samal ajal tuleb märkida, et pragmatiseerimisprotsess on juba alanud, kuna ilmub vaheastmel markereid.

18. sajandi materjalis subjektiivseid ja vaheastmel kasutusi ei olnud. Leidub siiski viis poolmodaalse konstruktsiooni näidet, enamasti kujul *ma mõtlen teha*, vt (näited 25, 26).

(25) Agga kui sesamma rahwas pörab ommast kurjussest, mis wasto ma rākinud; siis kakhetsen minna se õnnetusse pärrast, mis **ma mõtlen** temmale *tehha*. (VAKK)

(26) Sepärrast ütleb Jehowa nenda: Wata, **ma mõtlen** õnnetust *sata* sesinnatse sugguwõssa peäle, kust teie mitte ei pea omma kaela alt ärrasaatma, ja teie ei pea mitte kohhutamise wisil käima, sest se on kurri aeg. (VAKK)

19. sajandi materjalis esines kokku 56 lauset. 23,2% lausetest sisaldas vaheastmel olevat markerit ning 8,9% subjektiivset markerit. Niisiis leiduvad esimesed selged markerina kasutuse juhud alles 19. sajandi materjalis. Võrreldes 18. sajandiga on rohkem ka vahepealsena tõlgendatavaid juhtumeid. Kõigis 19. sajandi tekstide subjektiivse kasutuse juhtumites esines (*ma*) *mõtlen* (*et*) aliguspositsioonis (näited 27, 28).

(27) **Ma mõtlen**: parrem on se, et innimenne selle asja polest omma ennese hoidmisse ja tarkusse peäle lodab, kui et ta keige sesamma omma rummala ebbaussoga ärrapõlleb. (VAKK)

(28) **Ma mõtlen , et** kerjapoisikene peaks sellega rahul olema, mis temale antakse. " (1890ILU)

Siin on vorm *mõtlen* kasutusel juba markeri (*ma*) *mõtlen* (*et*) koosseisus. Minu hüpoteesi järgi paikneb *mõtlen* eesti keeles samuti nagu marker (*ma*) *arvan* (*et*) kõige sagedamini lause alguses (Hennoste jt 2019: 75).

Vaheastmel kasutusjuhtudes esines vorm *mõtlen* kaheksal korral lause keskel, viiel korral alguses. Nendest kolmel korral esines inversioon *mõtlen ma ~ mina* (näide 29).

(29) Sepärrast **mõtlen minna**, üks kõwwem maiapiddamise allus ep olleks mitte pahha. (VAKK)

20. sajandi alguse materjalist tuli kokku 21 *mõtlen*-vormi sisaldavat lauset, neist 9,5% subjektiivse markeri tõlgendusega. Selle perioodi andmed on võetud eesti keele baaskorpusest, mis on väike ega anna seetõttu põhjalikku infot. Valisin selle korpuse, sest oli soov vaadata, kuidas avaldub *mõtlen*-vormi subjektiivsus 1900. ja 1910. aastate ajakirjandus- ja ilukirjandustekstides. Mõlemad leitud subjektiivse tõlgendusega laused olid ilukirjandusest ning marker *ma mõtlen* on neis kasutusel aliguspositsioonis (näide 30).

(30) **Ma mõtlen** , niisugune armastus on inimese hinges üks pühamatest tunnetest, Jumala kõige suurem and inimestele ja lihtsad maapealsed vormid ei ulata seda puudutama. (1910ILU)

3.3.2. Vaheastmel markeri positsioon ja koosseis

Vaheastmel markerid ei vasta täielikult subjektiivse markeri kriteeriumidele: vorm ja lausesse integreeritus hoiab neid juhte praegu veel marker staatusest tagasi. Need on mu uurimuses samuti olulised, kuna sisaldavad tähenduses subjektiivsuse potentsiaali. Kõikidest neist juhtudest ei pruugi subjektiivsusmarker edasi areneda, aga mõnest siiski

võib. VAKKis ja baaskorpuses oli vaheastmel juhtumeid veel vähe ja nende spetsiifika oli mõnevõrra erinev etTenTeni omadest, mis peegeldavad kirjakeele praegust seisust.

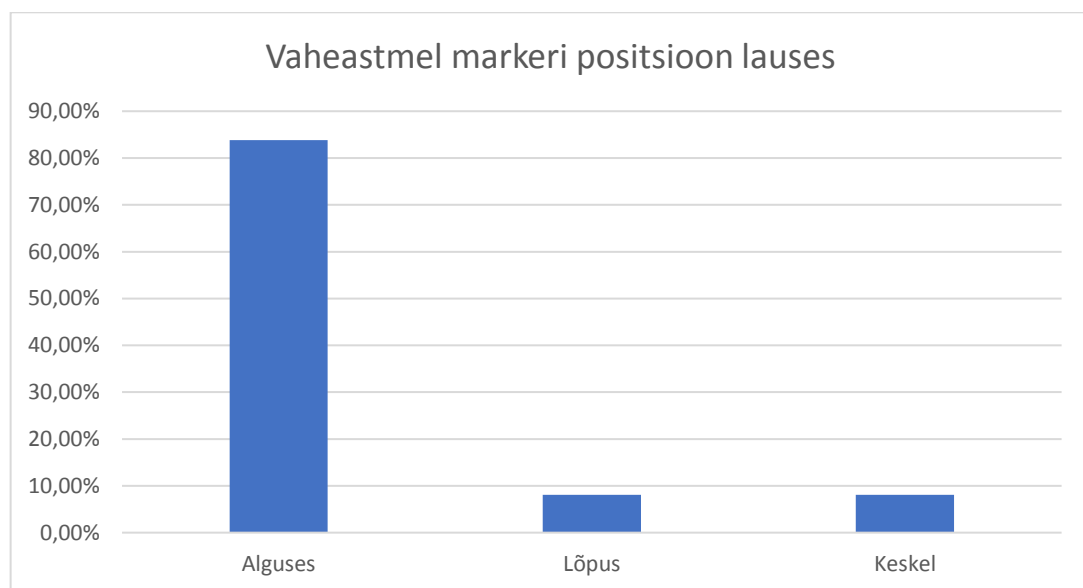
Selles lauses on vaheastmel marker, mis väljendab subjektiivset seisukohta järgneva sündmuse suhtes (näide 31).

(31) Pealegi on sullastel mõnda walmistamist te wasto; sellepärast **mõtlen** olleks kõige mõnusam, kui täna Tahwli mäele nattokene tulutama lähheksime, et pissut Ahwrika issewarki illudusi liggemalt tundma õppite. (VAKK)

Järgmises näites on *mõtlen* juures rõhumäärsõna *aga*, mida on kasutatud arvamuse rõhutamiseks (näide 32).

(32) Mis ma kurjast wõin nimmetada, – ütles Mihkel kohtlasel meelel – **ma mõtlen** agga, et sesuggused karjalapse laulud targema rahwa seltsis ei passi. (VAKK)

Vaheastmel markeriga juhtumeid oli etTenTenis 37. Nendele pöoran oma töös tähelepanu, sest eeldan, et vaheastme kaudu võib aja jooksul kujuneda subjektiivsusmarkereid. Ka selles rühmas domineeris alguspositsioon: 83,8%-l juhtudest paikneb marker lause alguses, 8,1%-l keskel ja 8,1%-l lõpus (joonis 4).

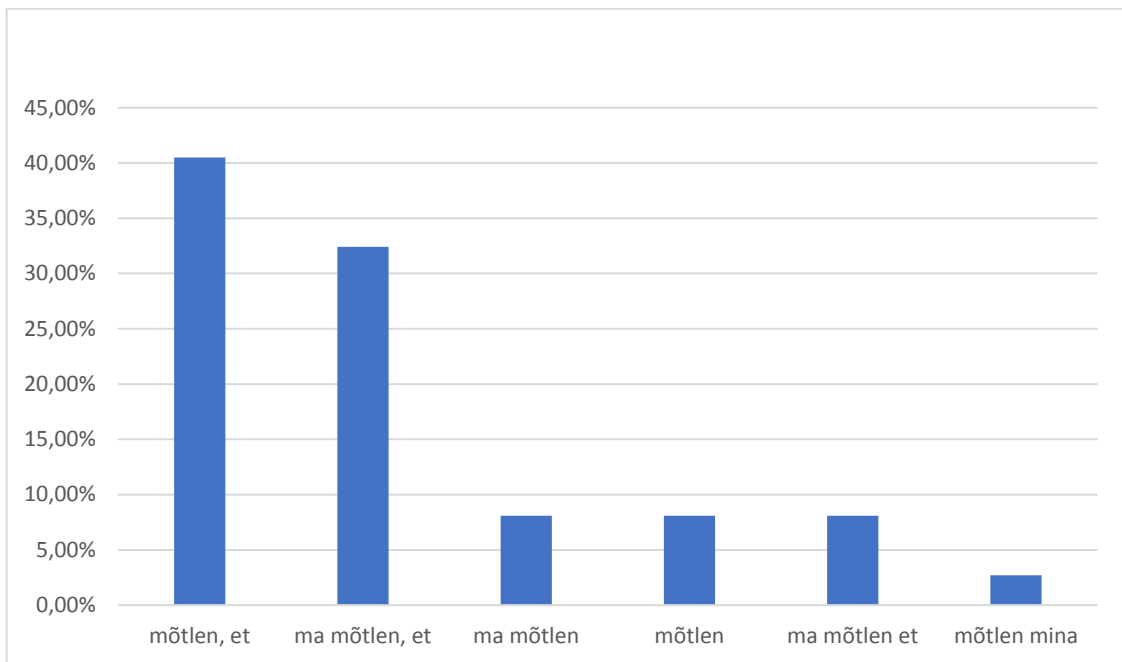
Joonis 4. Vaheastmel markeri (*ma*) *mõtlen* (*et*) positsioon lauses korpuse etTenTen valimi põhjal

Praegu vaheastmeks tõlgendatud juhtumeid ei arvestanud ma subjektiivseteks, sest nendes olid potentsiaalse markeri kõrval kasutusel veel muud lauseliikmed. Samal ajal on subjektiivse hoiaku väljendamise funktsioon nendel kasutusjuhtudel juba tõlgendatav. Nt

lausest (näide 33) ajamääruse „nüüd“ kõrvalejäamisel on tulemuseks subjektiivselt tõlgendatav *mõtlen, et*.

(33) Nüüd **mõtlen, et** äkki poiss võttis oma naabri lille . (etTenTen)

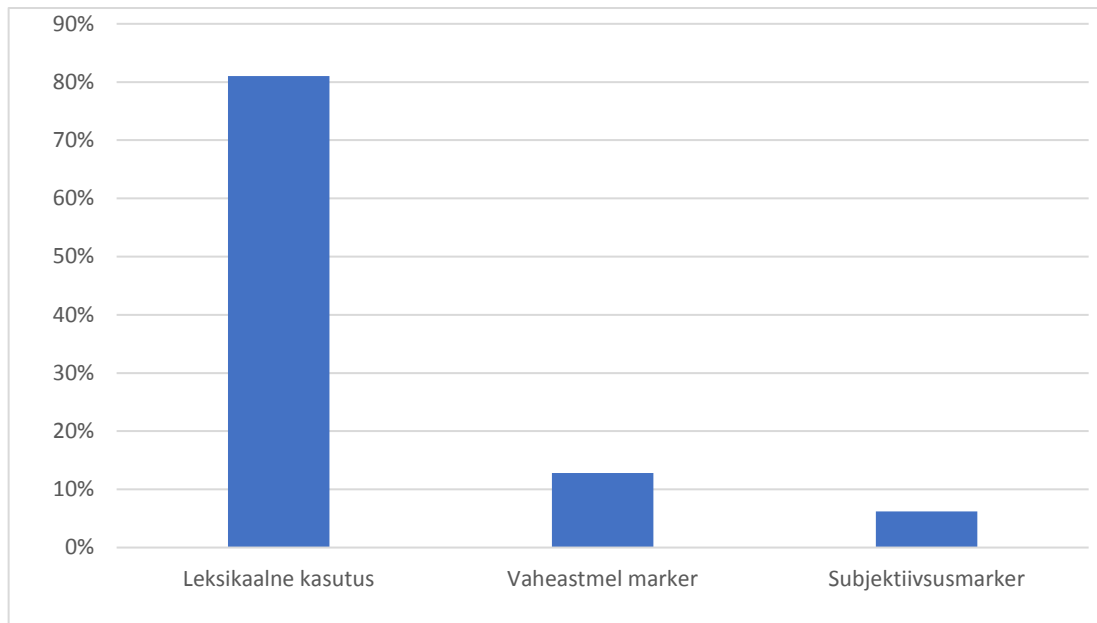
Selle süsteemi järgi lähenedes ilmnes kuus vormivarianti: *ma mõtlen, et; ma mõtlen; mõtlen, et; mõtlen; ma mõtlen et; mõtlen ma*. Kõige sagedamini esines variant *mõtlen, et* (40,5%). Teisel kohal oli kasutuselt *ma mõtlen, et* (32,4%). Konstruktsioonid *ma mõtlen; mõtlen; ma mõtlen et* esinesid 8,1%-l juhtumitest ja 2,7% juhtudel oli kasutus inversiooniline *mõtlen ma* (joonis 5).

Joonis 5. Vaheastmel markeri (*ma*) *mõtlen (et)* koosseis korpuses etTenTen.

Subjektiivse ja vaheastmel kasutuse vormivariandid on sarnased. Mõlemal juhul võivad esineda pronoomen ja sidend. Samuti esineb variant ilma *ma-* ja *et-*ita. Erinevus on selles, et subjektiivsusmarkeri levinuim variant on *ma-ga* (*ma mõtlen, et*) ja vaheastmel markeril ilma pronoomenita (*mõtlen, et*).

Pragmatiseerumiseni viivale vaheastmele eelnes üksuse leksikaalne kasutus. Korpuse etTenTen valimis sisaldas 12,8% lausetest vaheastmel olevat markerit ning 6,2% subjektiivset markerit. Enamik, 81% lausetest sisaldas *mõtlen*-vormi leksikaalset kasutust (joonis 6).

Joonis 6. (*Ma mõtlen (et)* leksikaalse kasutuse, vaheastmel kasutuse ja subjektiivsusmarkeri esinemissagedus etTenTenis

Võrreldes VAKKi ja baaskorpuse materjaliga tuli vormil *mõtlen* etTenTenis esile uus leksikaalne tähendus 'silmas pidama'. Selles tähenduses kasutusjuhtude osakaal on umbes 14%. Seda tähendust esindavad järgmised laused (näited 34, 35).

(34) **Mõtlen** inimitüüpi mitte konkreetset isikut . (etTenTen)

(35) Selliseid astronoomiliselt määratletud tagapõhjaga pühasid **ma mõtlen**. (etTenTen)

Analüüsist selgus, et üksuse leksikaalne kasutus oli VAKKis ja baaskorpuses üheplaanilisem võrreldes tänapäevase kasutusega. Vanas kirjakeeles valitses poolmodaalne variant *mõtlen teha* (näide 36), mis on siinses töös loetud leksikaalsete kasutusjuhtude alla.

(36) Ehk Juda suggu wöttab wahhest kuulda keik sedda õnnetust, mis **minna mõtlen** neile *tehma*, et nemmad ümberpöörwad iggauks omma kurja tee peält, et ma andeks annan nende üllekohhut ja nende patto. (VAKK)

Tänapäeva keelekasutuses on leksikaalse tähenduse avaldumise võimalusi rohkem kui vanades tekstides.

4. Tulemused

Analüüsisin kujuneva diskursusemarkeri (*ma mõtlen (et)* verbivormi *mõtlen* tähenduse taustal. Toetusin kirjakeele kasutuse kohta järeltõlge tehes kolmele korpusele: VAKK, baaskorpus ja etTenTen.

Analüüs näitas, et kindlaid subjektiivsusmarkereid on kogu vaadeldud perioodi jooksul vähem kui vaheastmel olevaid. See on ootuspärane, sest subjektiivsusmarkerid võivad kujuneda nendest vaheastmel olevatest markeritest. Pragmatiseerumine ja semantiline muutus algavad leksikaalses tähenduses kasutatud vormist *mõtlen*, mis leiab kasutust kontekstides, milles väljendatakse kõneleja/kirjutaja subjektiivset seisukohta. Selle tulemusena saab konstruktsioon kindla (inter)subjektiivse funktsiooni.

Kuni 19. sajandini on *mõtlen* levinuim leksikaalses tähenduses. Esinemuste osakaal 10 000 tekstisõna kohta on verbil *mõtlen* etTenTenis mõnevõrra suurem kui vanemates korpustes (VAKK ja baaskorpus). Korpuses etTenTen esineb subjektiivsusmarker (*ma mõtlen (et)*) vaid 0,86% võrra sagedamini kui VAKKis ja baaskorpuses. Samuti esineb etTenTenis vaheastmel marker 0,6% võrra sagedamini. Üllatav oli see, et VAKKis ja baaskorpuses leidub juba ka marker (*ma mõtlen (et)*) subjektiivsena. See tähendab, et juba vana kirjakeele perioodil kasutati seda konstruktsiooni subjektiivses tähenduses.

Markeri kasutuses on teatud tendentsid, mis ilmnesid nii vanas eesti kirjakeeles kui ka tänapäeva keeles. Esiteks esineb subjektiivsusmarker mõlemal perioodil positsiooniliselt kõige sagedamini lause alguses. Teiseks domineerib *et*-partikli ja komaga subjektiivne kasutus nii vanas kirjakeeles kui ka tänapäeva keeles. Mõlemal perioodil tuli harva ette inversiooniline variant *mõtlen ma*.

Perioodide vahel on ka erinevusi. Kuni 19. sajandini on subjektiivsena kõige sagedasem konstruktsioon *ma mõtlen, et*. Leidub ka selliseid variante nagu *ma mõtlen et* ja *ma mõtlen*, mis esinevad harvem. Korpuses etTenTen on samuti kõige sagedasem subjektiivne konstruktsioon *ma mõtlen, et* ja teisel kohal *ma mõtlen* ja *mõtlen, et*. etTenTenis on subjektiivsusmarkeril rohkem esinemisvariante kui vana kirjakeele materjalis. VAKKis ja baaskorpuses on neid kolm (*ma mõtlen, et; ma mõtlen et* ja *ma mõtlen*), etTenTenis aga kuus (*ma mõtlen, et; ma mõtlen; mõtlen, et; mõtlen; ma mõtlen et; mõtlen ma*). Mõned vaheastmel markerid, mis esinesid vanas kirjakeeles, nt

inversiooniline *mõtlen ma*, olid tänapäeva eesti keeles kasutusel juba kindla subjektiivsusmarkerina. Kuni 19. sajandini ei leidunud materjalis markereid lõpupositsioonis, alles etTenTeni materjalis esines subjektiivsusmarker esmakordselt lause lõpus.

Ka *mõtlen*-vormi leksikaalne tõlgendus on aja jooksul muutunud. Vana kirjakeele tekstides ilmnes juba leksikaalne-poolmodaalne konstruktsioon (nt *mõtlen jääda* või *mõtlen teha*). See esines tollal sama suure osakaaluga kui subjektiivsusmarker (5,34%). Tänapäeva eesti keele materjalis tuli esile uus leksikaalne tõlgendus tähenduses 'silmas pidama' (12,5%), mida polnud vanas kirjakeeles.

Pronoomen *mina* esines kahes variandis: *ma* ja *mina*. Kõikides VAKKi ja baaskorpuse subjektiivsusmarkeriga konstruktsioonides oli markeri koosseisus *ma*. Vaheastmel markerid sisaldasid nii *ma*- kui ka *mina*-vormi, seda nii vanas kui ka tänapäevases materjalis. Subjektiivsusmarkeriga lausetes ei esinenud *mina*-vormi, kuigi mõned vaheastmel olevad juhud sisaldasid siiski seda rõhulist vormi (näide 37) Subjektiivne tõlgendus 'olen arvamusel' on siin juba võimalik.

(37) **Mina mõtlen, et** inimesed võiksid ise lihtsaid ja eestipärseid nimesid välja mõelda, pole vaja muust maailmast maha viksida. (etTenTen)

See tähendab, et subjektiivsusmarker esineb tavaliselt konstruktsioonides *ma*-vormiga, kuigi võiks prognoosida, et mõned vaheastmel olevates konstruktsioonides kasutatud rõhulised *mina*-vormid esinevad tulevikus subjektiivsusmarkerites.

Kokkuvõttes võib öelda, et eesti keelele on läbi aja omane olnud *et*-i ja komaga (*ma*) *mõtlen* (*et*) konstruktsioon subjektiivsusmarkerina. Konstruktsioon võib olla kasutusel nii subjektiga kui ka subjektita, sagedasem on see siiski subjektiga. Seega ei ole subjekti puudumine konstruktsioonist eesti kirjakeeles subjektiivsusmarkeri eristamise kriteeriumiks. Kõige sagedamini esineb subjektiivse tõlgenduse puhul *ma mõtlen et* konstruktsioonis pronoomeni lühike *ma*-vorm.

Kokkuvõte

Bakalaureusetöös uurisin kujuneva diskursusemarkeri (*ma mõtlen (et)*) (inter)subjektiivse funktsiooni arengut. Käsitlesin episteemilise fraasi grammatiseerumist (pragmatiseerumist) eesti kirjakeeles 16. sajandist kuni tänapäevani. Töö kuulub keele muutumise ja pragmaatika valdkonda ning annab oma panuse keeleteaduse projekti, mis on seotud (inter)subjektiivsuse uurimisega eesti keeles.

Töö eesmärk oli üksuse (*ma mõtlen (et)*) funktsioonide uurimine kirjakeele tekstide alusel, et välja selgitada pragmaatilise kasutuse kujunemise taust ja kasutuse ulatus. Analüüsi põhiliseks aluseks oli Elisabeth C. Traugotti (inter)subjektiivsuse käsitlus. Uurimus lähtus kasutus põhise keelekirjelduse meetodist ning selles kombineeriti kvalitatiivset ja kvantitatiivset lähenemist, mis aitas mõista üksuse (*ma mõtlen (et)*) pragmatiseerumise dünaamikat.

Uurimuse empiirilises osas toetusin keeleteadlaste välja selgitatud kriteeriumidele subjektiivsusmarkeri määratlemiseks. Markerit ajas kujunemist olen kirjeldanud kolmeastmelise süsteemi abil. Selles süsteemis oli lisaks leksikaalsele ja subjektiivsele (pragmaatilisele) kasutusele arvestatud ka markeri kujunemise vaheastmega, mis võimaldas esile tuua üleminekualasid ning näitas markeri kujunemise võimalikke eelastmeid.

Andmed pärinesid kolmest kirjakeele korpusest: VAKK ehk Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpus, veebilehtede korpus etTenTen ja kirjakeele baaskorpus, kust olid uurimiseks võetud ajakirjandus- ja ilukirjandustekste kuni 1910. aastani. VAKKi ja baaskorpuse andmed olid analüüsis ühendatud, sest nendest korpustest olid vaatluse all vanad andmed ja etTenTenist tänapäevase keelekasutuse andmed. Korpuse etTenTen puhul kasutasin materjali analüüsil valimit, kuna kogu materjal oli käsitsi märgendamiseks liiga mahukas. VAKKi ja baaskorpuse päringutulemused on täies ulatuses käsitsi läbi vaadatud.

Analüüsist selgus, et tänapäeva eesti keeles on kasutusel kuus markeri varianti: *ma mõtlen, et; ma mõtlen; mõtlen, et; mõtlen; ma mõtlen et; mõtlen ma*. Juba vana kirjakeele perioodil, 19 sajandi VAKKi korpuse materjalis ja baaskorpuse ilukirjandustekstides kasutati seda konstruktsiooni subjektiivses tähenduses. VAKKis ja baaskorpuses leidub marker (*ma mõtlen (et)*) subjektiivsena kolmes variandis: *ma mõtlen, et; ma mõtlen et ja ma mõtlen*. Mõlemal perioodil esineb subjektiivsusmarker positsiooniliselt kõige

sagedamini lause alguses: osakaaluga 83,8% etTenTenis ning 100% VAKKis ja baaskorpuste tekstides. Mõlemal perioodil tuli harva ette inversioonilist varianti *mõtlen ma*. Nii vanas kirjakeeles kui ka tänapäeva keeles on subjektiivsusmarkerina kõige sagedasem variant *ma mõtlen, et*. See tähendab, et tänapäeva eesti keeles on kõige tavalisem selle episteemilise fraasi juba vanas kirjakeeles kujunenud kasutusvariant *ma*-pronoomeni, *et*-sidendi ja komaga.

Korpuse etTenTen valimi põhjal ilmnnes, et subjektiivsusmarkeri koosseisus oli 289 analüüsitud lausest kasutusel iga 16. ja vaheastmel markerina iga 8. *mõtlen*-vorm. VAKKist ja baaskorpusest ilmnnes, et subjektiivsusmarkeri koosseisus esines 131s analüüsitud lauses iga 19. ja vaheastmel markerina iga 8. *mõtlen*-vorm. Esimesed selged markerina kasutuse juhud leiduvad alles 19. sajandi materjalis, kus 23,2% lausetest sisaldas vaheastmel olevat markerit ning 8,9% subjektiivset markerit. Võrreldes 18. sajandiga on rohkem ka vahepealsena tõlgendatavaid juhtumeid. 17. ja 18. sajandite materjalis subjektiivseid kasutusi ei olnud. 20. sajandi alguse materjalist tuli kokku 9,5% subjektiivse markeri tõlgendusega juntuimit ja mõlemad leitud subjektiivse tõlgendusega laused olid ilukirjandusest ning marker *ma mõtlen* on neis kasutusel alguspositsioonis. Nii tänapäeva eesti kirjakeeles (83,3%-l juhtudest) kui ka vana kirjakeeles (100% juhtudest) valitses alguspositsioon ja variant *ma mõtlen, et* subjektiivsusmarkerina (etTenTen 44,4%-l juhtudest; VAKK ja baaskorpus 57,1%-l juhtudest).

Lisaks sellele näitas analüüs, et 19. sajandini oli *mõtlen* levinuim leksikaalses tähenduses. 18. sajandil tuli tekstides kasutusele poolmodaalne konstruktsioon *mõtlen + da*-infinitiiiv, nt *mõtlen teha*, mis näitab *mõtlem*a-verbi grammatiseerumist ja ühtlasi subjektiivse kavatsuslikkuse tõlgenduse kujunemist. Selline kasutus võis toetada ka subjektiivse pragmaatilise tähenduse kujunemist. Tänapäeva veebikeele korpuses etTenTen tuli *mõtlen*-vormil esile uus leksikaalne tähendus 'pean silmas'.

Kokkuvõttes saab väita, et episteemiline fraas (*ma*) *mõtlen* (*et*) on eesti kirjakeeles läbinud pragmatiseerumisprotsessi leksikaalsest kasutusest kuni subjektiivsusmarkerini. Et tänapäeva veebilehtede korpuses etTenTen esines kõige sagedamini variant *mõtlen, et* (40,5%) vaheastmel markerina, võib prognoosida, et subjektiivsusmarker (*ma*) *mõtlen* (*et*) on tulevikus kirjakeeles sageli kasutusel ilma pronoomenita.

Kirjandus

Andersen, Gisle 2001. Pragmatic markers and sociolinguistic variation: a relevance-theoretic approach to the language of adolescents. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Auer, Peter, Jan Lindström 2016. Left/right asymmetries and the grammar of pre- vs. post-positioning in German and Swedish talk-in-interaction. – *Language Sciences* 56, 68–92. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2016.03.001> Vaadatud 20.08.2020

Bybee, Joan. 1985. Morphology: A study on the relation between meaning and form. Amsterdam: John Benjamins.

Baumgarten, Nicole, Juliane House, Inke Du Bois 2012. Subjectivity in Language and in Discourse. – *Studies in Pragmatics*. Vol. 10. Bingley: Emerald Publishing.

Beijering, Karin 2012. Expressions of Epistemic Modality in Mainland Scandinavian: A Study into the Lexicalization-Grammaticalization-Pragmaticalization Interface. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Breitkopf-Siepmann, Anna 2012. Hedging in German and Russian conference presentations: A cross-cultural view. – *Subjectivity in Language and Discourse*. Nicole Baumgarten, Inke Du Bois, Juliane House (eds.). Bingley: Emerald, 295–318.

Brinton, Laurel 2017. The Development of Pragmatic Markers in English: Pathways of Change. Cambridge: Cambridge University Press.

Bybee, Joan 2010. Language, cognition, and usage. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Diessel, Holger 2017. Usage-based linguistics. – Mark Aronoff (ed.). *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*. New York: Oxford University Press.

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat I–VI. (Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu 2., täiendatud ja parandatud trükk.) Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>. Vaadatud 15.07.2020.

Erelt, Mati 2007. Estonian Language. Second Edition. Tallinn: Estonian Academy Publishers.

Erelt, Mati, Helle Metslang (toim.) 2017. Eesti keele süntaks. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Givon, Talmy 1982. Evidentiality and epistemic space. – *Studies in Language* 6(1). Department of Linguistics, University of Oregon, Eugene, and, Ute Language Program, Southern Ute Tribe, Ignacio, Colorado: Benjamins, 23–49.

Hennoste, Tiit 2004. *Et*-komplementlause peaverbide funktsioonid eestikeelses vestluses. – *Keel ja Kirjandus* 7, 504–523; 8, 590–609.

Hennoste, Tiit 2006. *Et*-komplementlause peaverbide funktsioonid eestikeelses vestluses 2: *mõtlemata*. – *Lähivertailuja* 17. (= Jyväskylä Studies in

Humanities 53.) Annekatrin Kaivapalu, Külvi Pruuli (toim.). Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 119–134.

Hennoste, Tiit, Külli Habicht, Helle Metslang, Külli Prillop, Kirsi Laanesoo, David Ogren, Liina Pärismaa, Elen Pärt, Andra Rumm, Andriela Rääbis, Carl Eric Simmul 2020. Diskursusemarker (*ma*) *arvan* (*et*). Mati Ereht, Riina Reinsalu (toim.). Emakeele Seltsi aastaraamat. Tartu: Tartu Ülikool, 63–90.

José Sanders, Wilbert Spooren 1996. Subjectivity and certainty in epistemic modality: A study of Dutch epistemic modifiers. – *Cognitive Linguistics* 7.3. Tilburg: Tilburg University, 241–264.

Keevallik, Leelo 2003. From Interaction to Grammar: Estonian Finite Verb Forms in Conversations. (= *Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia* 34.) Uppsala.

Keevallik, Leelo 2010. Clauses emerging as epistemic adverbs in Estonian conversation. – *Linguistica Uralica* 46 (2). Tartu, 81–101.

Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. 1: Theoretical Prerequisites.* Stanford: Stanford University Press.

Langacker, Ronald W. 2006. Subjectification, grammaticization, and conceptual archetypes. – Angeliki Athanasiadou, Costas Canacis, Bert Cornillie (eds.). *Subjectification: various paths to subjectivity.* Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 17–40.

Marin-Aresse, Juana 2008. Commitment and subjectivity in the discourse of opinion columns and leading articles. A corpus study. – *Volumen Monografio 1 (2007): Different Approaches to Newspaper Opinion Discourse* Isabel Alonso Belmonte. Madrid: Complutense University of Madrid, 82–98.

Mushin, I. 2001. *Evidentiality and Epistemological Stance.* Amsterdam: John Benjamins.

Nuyts, J. 2001. *Epistemic Modality, Language, and Conceptualization: A Cognitive-Pragmatic Perspective.* Amsterdam: Benjamins.

Plungian, Vladimir 2001. The place of evidentiality within the universal grammatical space. – *Journal of Pragmatics* 33, 349–357.

Tomasello, Michael 2003. *Constructing a Language: A usage-based theory of language acquisition.* Cambridge (Mass.), London: Harvard University Press.

Traugott, Elizabeth Closs 2003. From subjectification to intersubjectification. – *Motives for Language Change*, Raymond Hickey (ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

Traugott, Elisabeth Closs 2010. (Inter)subjectivity and (inter)subjectification: a reassessment. – Hubert Cuyckens, Kristin Davidse, Lieven Vandelanotte (eds.). *Subjectification, intersubjectification and grammaticalization.* Berlin, New York: De Gruyter Mouton, 29–71.

Traugott, Elizabeth Closs, Richard B. Dasher 2002. *Regularity in Semantic Change.* Cambridge: Cambridge University Press.

Valdmets, Annika, Külli Habicht 2013. Episteemilistest modaalpartiklitest eesti kirjakeeles. – Teoreetilisest keeleteadusest Eestis III. ESUKA-JEFUL 4-1. Ilona Tragel, Ann Veismann, Piret Piiraja (toim.). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 205–222.

Korpused

VAKK = Vana kirjakeele korpus. (<https://vakk.ut.ee/>)

etTenTen <https://keeleveeb.ee/dict/corpus/ettenten/>

baaskorpus <https://www.cl.ut.ee/korpused/baaskorpus/index.php?lang=et>

(Inter)subjectivity of the unit *(ma) mõtlen (et)* in the Estonian written language. Summary

In this bachelor's thesis, I analyze the form of the emerging discourse marker *(ma) mõtlen (et)* in the context of meaning. I focus on the pragmatization of language tools and observe the change of verb functions over time. In addition to the direct meaning, the observed verb also has a pragmatic meaning expressing probability, which is expressed at the sentence level. The analysis is based on Elizabeth C. Traugott's view of (inter)subjectivity, according to which objective meaning can become subjective in the language usage.

The study is based on the usage-based method, which combines a qualitative and quantitative approach that helps to understand the dynamics of the development and pragmatization of the discourse marker *(ma) mõtlen (et)*.

In the analysis I relied on the criteria identified by linguists to define the subjectivity marker. I have also done a three-step system for studying particle formation over time. In this system, an intermediate stage was also marked, which made it possible to highlight the transition areas and indicated possible preliminary stages of particle formation. Three written language corpora were used to collect the data: VAKK, the old written language corpus of the University of Tartu, the etTenTen website corpus, and the basic written language corpus, which contained periodical and fictional texts until 1910. The data of VAKK and the base corpus were combined because in these corpora the old data and the data of modern language use in etTenTen are considered. For etTenTen, I used a random sample because all the material was bulky. In VAKK and in the base corpus I managed to review all the results of the query.

The analysis revealed that six variants of markers are used in modern Estonian: *ma mõtlen, et; ma mõtlen; mõtlen, et; mõtlen; ma mõtlen et; mõtlen ma*. Also, in the period of the old written language, this construction was used in the subjective sense. In VAKK and the base corpus, the particle *(ma) mõtlen (et)* occurred in a subjective sense in three variants: *ma mõtlen, et; ma mõtlen et ja ma mõtlen*. In both periods, the subjectivity marker is positionally most common at the beginning of the sentence. Second, the subjective use of the e-particle and comma dominates both the old written language and the modern language. In both periods, the inversion variant *mõtlen ma* rarely came up.

Although the inversion intermediate marker "I think", was already used in modern Estonian as a definite subjectivity marker. In both the old and today's written language, the most common option is *ma mõtlen, et* as a marker of subjectivity. This means that the most natural use of this epistemic phrase in Estonian, which has already developed in the old written language, is with a pronoun *ma, et* and comma. In addition, the analysis showed that until the 19th century, *mõtlen* was the most common in the lexical sense. In the 18th century, the semi-modal construction came up with *mõtlen teha*, which could have preceded the marker of subjectivity. *et* had a new lexical meaning to "keep in mind." In conclusion, the epistemic phrase *(ma) mõtlen (et)* has gone through a process of pragmatization from lexical use to the marker of subjectivity in the Estonian written language.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Anna Mazepa

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

“ÜKSUSE (*MA*) MÕTLEN (*ET*) (INTER)SUBJEKTIVEERUMINE EESTI KIRJAKEELES“ ,

mille juhendaja on dotsent Külli Habicht ,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Anna Mazepa

19.08.2020